

Skibsfører Anders Berthelsen Hansen fra Fanø

Af Søren Manøe

Foran mig på skrivebordet ligger nogle optegnelser af Anders Berthelsen Hansens søn, nu afdøde snedkermester Laurids Hansen i Bramming samt optegnelser af Anders Berthelsen Hansen indgivet til Ordenskapitlet på Amalienborg. Dette suppleret med, hvad jeg har fundet om slægten, kan måske give en skildring af min oldefader, Anders Berthelsen Hansen, og hans kone Maren Jensdatter.

Anders Berthelsen Hansen blev født i Nordby på Fanø d. 17. november 1845, som søn af skipper Hans Lauridsen Mandøe og Karen Lauridsdatter. Som alle andre drenge i slægten stod hans hu til søen. Faderen havde bl.a. været styrmand på skonnertbriggen »Cito« af Fanø, hvor hans svoger Laurids N. Lauridsen var kaptajn, denne faldt imidlertid overbord ved Møn og druknede. Hjemmet var fattigt og allerede som 12-årig måtte Anders ud at sejle, om sommeren med små fartøjer imellem Fanø, Varde og Ribe, mens vinterens skolegang lagde beslag på hans tid. Om skolegangen fortælles, at den var god, og at de lærte såvel tysk som engelsk, hvilket havde stor betydning i deres senere virke, samt ved studierne på navigationsskolerne herhjemme eller i udlandet, navnlig Hamburg var søgt af en del elever fra Vestjylland.

Søndag d. 12. februar 1860 blev Anders Berthelsen Hansen konfirmeret i Nordby kirke. I kundskaber og opførsel fik han karakteren: godt. Når det skete så tidligt på året, skyldtes det, at man skulle have været til Herrens bord,

inden man kunne søge hyre. Konfirmationen blev i hele Vestjylland rykket frem tidligt på året, således at de unge drenge kunne nå at få hyre, inden isen brød, og skibene stod ud, enten det var på Fanø, eller på et af de mange Fanø-skibe der var hjemmehørende i Hamburg, samt de der søgte hyre på hollandske skibe.

Til søs

Efter konfirmationen kom Anders ud at sejle på Nord- og Østersøen med galeasen »Anne Elisabeth«, ført af skibsfører M. J. Mortensen af Fanø. Som ny og uerfaren begyndte man altid som kok, også Anders. Rejsen gik fra Horsens og var bestemt til at gå til England, men i Skagerrak under Norge ud for Oxø Fyr, blev de oversejlet af en galease af Sønderho på Fanø, hvorved begge skibe led skade og måtte gå ind til Kristiansand for at reparere skaden. Efter endt reparation fortsattes rejsen videre til England. Derefter var han med forskellige skibe i samme fart indtil 1864 i februar måned, hvor han blev udkommanderet og tjente først en tid på Fanø ved kanonjollerne, som da var oplagt på Fanø under kommando af kaptajn Hammer.

Soldatertjenesten under krigen 1864

Allerede i 1861 frygtede man på Fanø krigsuroligheder, hvilket bevirkede, at øen d. 15. maj fik overført otte kanonjoller. Uanset deres liden størrelse var de velegnede til farvandene på

Vestkysten og på vaderne mellem øerne. Hver båd førte en sekspunds bombekanon samt tre mindre stykker skyts, og dertil var besætningen på 23 menige på hver jolle forsynet med geværer, pistoler og huggeter. Besætningen, der udgjorde næsten 200 mand, skulle gøre tjeneste som landgangskorps. Da frygten drev over, blev mandskabet permitteret.

Straks ved krigsudbruddet i januar 1864 havde kaptajn Otto Chr. Hammer, der var chef for krydstold- og vagervæsenet på Vestkysten, gjort regeringen opmærksom på faren for fjendtlige indfald på Vadehavsoerne. 30 mand blev beordret til at opkaste batterier på Fanøs nordspids for at forsvare indsejlingen til Nordby. Styrken blev forøget med 140 mand, og kanonjollerne blev gjort klar. Snart stod fjenden ved Strandby (Esbjerg), og forbindelsen til Fanø blev afbrudt, men det lykkedes ikke de tyske og østrigske tropper at komme over på øen. Under våbenstilstanden var man meget urolig for, at øen nu skulle blive besat, hvorfor man mobiliserede alt og alle. Efter freden forblev både Manø og Fanø hørende til Danmark. Om sin videre krigstjeneste fortæller Anders Berthelsen Hansen: »Derefter blev jeg tillige med flere andre i samme tjeneste beordret at rejse til København og måtte møde ombord på logiskibet »Dronning Marie«. Efter nogle dages tjeneste der, blev jeg atter udkommanderet til at rejse til Als og gå ombord i panserskonneren »Esbern Snare«, som lå i Augustenborg Fjord.

Ankommet ombord begyndte jeg straks tjenesten som halvbefaren med følgende poster. Først som chef-chaluproer foruden den daglige tjeneste, og som patrulje der ofte medførte, at vi måtte ud at ro i båden om natten og rekognoscere i Als Sund, eller vi om natten patruljerede i land langs Sundet, eller som ordonans i lejren i Arnkildsøre Skov eller ude i skanserne

Anders Berthelsen Hansen med Dannebrogordenen og Erindringsmedaljen for deltagelsen i krigen 1864. Ca. 1924. Foto i privat eje.

ved Als Sund, idet vi havde en del lejrsignaler, som vi skulle tænde an i tilfælde af overgang over Sundet, så at »Esbern Snare« kunne være klar.

Den 17. de april var en hård dag, da der var heftig kanoneren og geværskyderi ovre på Als.

Om eftermiddagen blev jeg af næstkommanderende beordret til at gå i land som ordonans. Ankommet i land fik jeg ordre til at gå ud i skanse nr. 1 nede ved Als Sund. Jeg begav mig straks på vej igennem skoven og ud over markerne og nåede uskadt skanse nr. 1 og meldte mig til løjtnanten på skansen, hvor jeg så forblev resten af natten.

I løbet af natten måtte soldaterne arbejde på at forbedre skansen. Flere gange råbtes »dæk«, da der flere gange sendtes os en hilsen derovre fra. Om morgenen den 18. april var det et dejligt varmt solskinsvejr, og varmere blev det. Da kunne jeg se ovre på den anden side, at prøj-

serne trak stærkt op mod Dybbøl, men så kom min afløser, og jeg gik ombord og aflagde min rapport for natten. Efter et kort hvil nede på banjerne, blev der pebet til chef-chalupperne, så jeg måtte i land igen. Vi havde da en af officererne med os i land og gik straks igennem skoven og kom ud til gærdet af skoven. Det syn jeg da så, glemmer jeg aldrig. Da var stormen i gang på Dybbøl skanser, og efter et kvarters forløb vajede det præjisiske flag på Dybbøl Skanse. Det betog os alle. Straks fik jeg ordre til at løbe ombord, så hurtigt jeg kunne, med meldingen om, at Dybbøl var taget, hvorefter der straks blev gjort klart skib ombord i »Esbern Snare«.

Efter nogen tid blev »Esbern Snare« beordret til Gamborg Fjord bag ved Fænø, hvor vi nogen tid lå og rekognoscerede i Lillebælt. Senere kom vi til Assens, og efter nogen tids forløb kom vi i transportfart mellem Korsør, Nyborg og Århus og sluttelig til København og lagde ind i flådens leje og blev hjempermitteret den 11. januar 1865 efter 11 måneders tjeneste«. Han fortalte også, de fik en yderst dårlig modtagelse i København.

Efter en måneds ferie hjemme på Fanø, rejste han til Hamborg og kom ombord i briggen »Conrad« af Hamborg, ført af skibsfører P. Clausen af Fanø. »Conrad« blev bygget i 1863 hos A. Conradi i Kiel. Den var bestilt af Carl Brodersen, Altona, men da denne gik konkurs under overtagelsen af skibet, blev den købt af reder Hans Mathiasen Clausen, Nordby. Den var på 203 brutto ton, af eg og beregnet til Kinafarten. Dens første rejse gik fra Kiel til Memel ved det nuværende Kaliningrad for at laste træ til Port Natal i Sydafrika. Anders Berthelsens første rejse med »Conrad« gik rundt Kap Horn til en plads i Sydamerika, som hedder Guayaquil i Ecuador. Efter endt losning og ladning gik turen atter tilbage til Hamborg, hvortil han ankom i marts 1866.

Derefter rejste han hjem til Fanø, og efter kort tids forløb begyndte han på navigations-skolen på Fanø. Efter endt læretid bestod han eksamen d. 24/4 1867 med første karakter: bekvem, hvorefter han atter rejste til Hamburg og kom i oversøisk fart, først som matros og senere som styrmand indtil året 1871. Han sejlede så i Nordsøfart til i slutningen af året 1872.

Bryllup med Maren Jensdatter

Han havde sin forlovede, kusinen Maren Jensdatter, derhjemme på øen. Skibet var lagt op for vinteren, og der var nu tid til bryllup, og den 16. januar 1873 giftede de sig i Nordby kirke. Brylluppet blev traditionen tro holdt i brudens hjem.

Maren Jensdatter blev født d. 1. september 1848, hendes forældre var styrmand Jens Lauridsen Mandøe og Anna Nielsdatter, begge fra Nordby. Hendes morfar var skipper Niels Anthonisen, der bl.a. havde været skipper på sluppen »Enigheden«, jagten »Adolphine« af Ålborg, reder P. T. Berg og galeasen »Resolutionen« af Ålborg. Hans hjem, Hovedgaden 41 og 43 i Nordby eksisterer stadig, et typisk Nordbyskipperhjem opført i rød grundmur, med stråtag og med gavlen ud til Hovedgaden. I vestenden af huset var der stald og i østenden beboelse. Går man ind ad hoveddøren er der indvendig over denne malet inskriptionen: »Niels Anthoniesen og Karen Jensdatter lod dette Hus bygge Aar 1820«. Niels Anthoniesens barndomshjem lå på samme sted, men det lod han brække ned, og det nuværende hus opbygges. I haven står Fanøs største pæretræ plantet af Niels Anthonisens datter, Dorthea, som lagde en kerne i en urtepotte for senere at plante den ud i haven. Efter forgæves i 13 år at have spejdet efter frugter, bar og bærer den stadig de dejligste sommerpærer. Forundret udbrød Dorthea: »A mint de waar en

Æweltræ«. Til ejendommen hørte der den gang jord til to køer, som gik på Grønningen om sommeren, to demater eng i Krogsgårds enge Tjæreborg sogn, hvorfra høet blev sejlet hjem til vinterfoder. En demat er en dagslæt, det stykke en mand kunne meje/høste på en dag. Huset på Hovedgaden er stadig i familiens eje.

Som nævnt stod brylluppet d. 16. januar 1873. Om selve brylluppet fortæller Laurids Nielsen Hansen i sine optegnelser: »Da spisingen var til ende, begyndte dansen med den traditionelle brudedans. Da stuen var ryddet, stillede ølkrusene i vindueskarmene, hvor der var ophængt hvide, tilpassede stykker lærred for. Folk, som gerne ville se brudedansen, og mange folk ville gerne se mor og far danse den, stod udenfor. Far tog lærredsgardinerne ned, for de måtte godt se det. Far var en dygtig danser. I sin ungdom havde hans fastre lært ham det. Musikalsk som han var, kom han hurtigt til at blive en øvet danser, der i sin ungdom, ja helt op i alderdommen godt kunne blive ved til morgenen gryede. Mor var derimod ikke så stærk og måtte gerne tidligt trække sig tilbage. – Trods det, at det var d. 16. januar, var vejret forårsagtigt mildt, og han og mor talte om, at livet skulle blive smukt for dem, som det var på bryllupsdagen.

I disse tider foregik sejladsen med skonnerter på Nord- og Østersøen. Den begyndte om foråret og indstillede om efteråret. Far lå med sit skib i Nordby havn, da jeg blev født mellem kl. 4 og 5 søndag morgen d. 14. september 1873. Fødslen var streng. Læge Petrus var til stede. Han lovede far at telegrafere til Køge, hvordan mor og barn havde det, thi far måtte til søs samme morgen«.

Dagligdagen derhjemme

Laurids Hansen fortæller videre: »Mine tidlig-

ste erindringer er om mor og Dorritmost (moster Dorrit). De havde travlt med bedriften derhjemme, der omfattede to køer, et svin, fire får med lam. Der var nok at passe, og da jeg i fem år var eneste barn, kom jeg med i alt. Far var, da jeg voksede til, ikke meget hjemme, så opdragelsen var lagt i mor og Dorritmostes hænder, og de havde nok at se til. Alt tilvirkedes, når foråret kom. Jorden skulle gødes og graves. Det var et hårdt slid at få fårestien tørt, idet gødning og halm godt kunne være 1 til 1 1/4 alen højt. Når så vognmanden kørte gødningen ud, tømte kvinderne vognen og spredte det i marken. Derefter blev jorden gravet med spade, hvor ploven ikke kunne gå. Fårene skulle flyttes i marken, køerne malkes, inden de gik på Grønningen på Fanøs nordspids, og de skulle gå med køerne om til det gamle saltværk, hvor de så blev sluppet løs. Hyrden drev dem langs vandkanten ud til Grønningen og hentede dem igen om eftermiddagen eller aftenen. Mælken blev så hældt i fade og skummet. Smørret kærnedes vi selv, og det havde de tit besvær med. Når høet var høstet og tørret, blev det båret hjem fra marken i et lagen. Kokasserne på marken blev vendt og tørret, hvorefter de blev kørt hjem til byen på trillebøre og anvendt til brændsel.

I mørkningen var der gerne en lille hvilepause, inden lampen tændtes. Så kom bedstemoder, Anne Nielsdatter, som boede ene i sit lille hus, og Ellenmost. Bedstemor havde det visseligt ikke for godt, og hendes søster Ellen ej heller. Hun havde sit lille hjem syd for Borgerskolen, der boede hun i en lille, tofags stue, hvor væven også var. Flittigt sled hun med væven, hendes mand var jo død, så hun måtte tjene til sit udkomme. Hun måtte slide hårdt med alle disse vadmels-ting. Hendes mand var omkommet for mange år siden på søen, eller de fandt ham vel død ombord, mens skibet lå i havn.

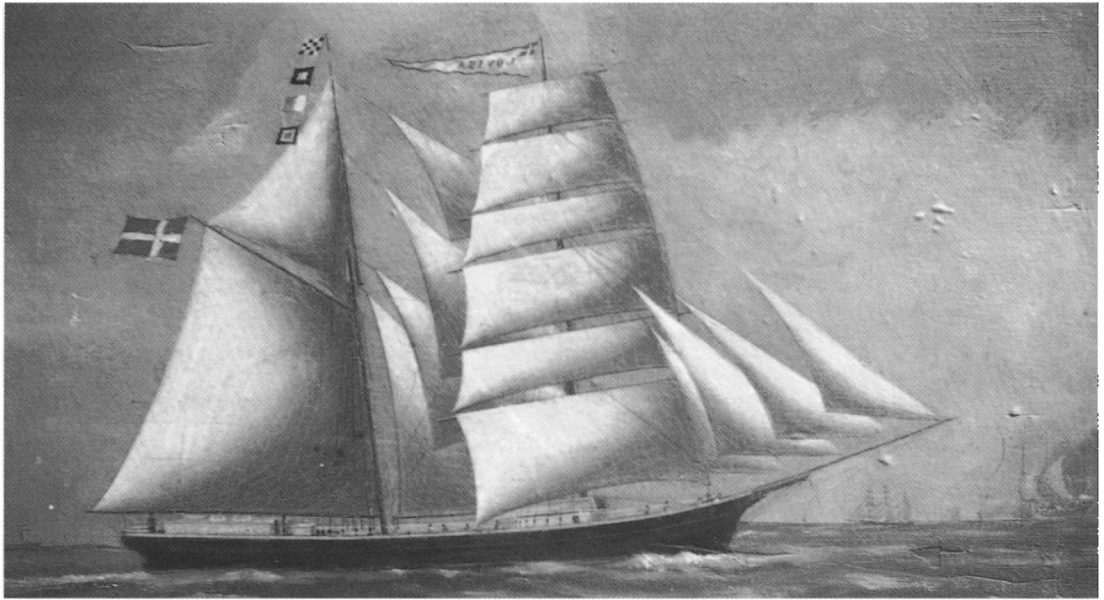
Hjemmet, Hovedgaden 41, i Nordby, til venstre ses grene fra det store pæretræ. Foto: Kromann, Fanø maj 1952 i privat eje.

De mødtes gerne disse tre søstre i det gamle hjem i denne mørkningsstund og fortalte om, hvordan det havde været i gamle dage. De drøftede også, hvad nyt der var i byen m.m.. Der var intet traktement, de satte sig roligt hver på sin plads. Efter en times tid gik de igen. Om vinteren, når far var hjemme, blev der sunget gamle viser, fortalt om ligskarer og varsler, så vi børn var ganske skræmte. Først når 7-damperen kom ind, måtte lampen tændes.

Når lyset blev tændt, blev der taget fat på arbejdet med at karte og spinde, og ve mig hvis min bold kom op i tøjerkurven (kurven med kartetøjerne) Længere hen på aftenen, kom så malkningen, og når den var tilendebragt, blev alkovedørene slået op, og vi kom i seng. Da jeg var ene dreng, var der nok at tumle med. Jeg fulgte mor i hælene ved hendes dont.

Mor var jo den, som havde det bedst økonomisk og kunne blive siddende ved barndomshjemmet. Der var ligesom lidt glans over det fra den gamle tid. Hendes far, Niels Anthonisen, var mellem de tingmærkede og efter datiden en dygtig og lærd skipper. Han ville også have, at moder, som var lærenem, skulle lære mere end degnen Thingberg fordrede af børn i skolen. Han skaffede selv lærebøger til hende, så hun kunne lidt tysk m.m.. Niels Anthonisens hustru levede endnu, da jeg blev født. Hun var blind de sidste år. Også fars farmoder Laurids Mandøes hustru, Maren Sørensdaughter, levede, så jeg havde to oldemødre.

Far var nok hjemme om vinteren, men det fæstnede sig så lidt i min erindring. Dog husker jeg, at han engang kom hjem med en stor St. Bernhardshund- et dejligt dyr – som jo ellers

»Louisa« (Louise) af Vejle, skibsportræt i privat eje.

hørte skibet til, men den kom til at holde af far og han af den, så han tog den med hjem om efteråret. Jeg var glad for at have så stor en lege-kammerat. Når far tog på bakskulffiskeri, løb den ved havnen, indtil han kom igen og var ham overordentlig hengiven. Dorritmost og mor syntes måske ikke om hunden, den spiste ligeså meget som en kalv. Pengene var jo små, og fars hyre var vistnok 60 kr. om måneden, så det endte med, at han til megen sorg måtte drukne den, men der var ingen anden udvej«.

Til søs igen og på langfart

Efter et år hjemme i Nordby rejste Anders til Vejle og sejlede de næste ti år som styrmand på forskellige skibe i Nord- og Østersøfart.

Det blev nu atter til en kort tid hjemme hos familien på Fanø, hvorefter han rejste til

London hvor han kom ombord i skonnertbriggen »Louise« af Vejle, ført af kaptajn Eriksen. Skibet, der var af eg, blev bygget 1875 af P. H. Illum i Vejle for A/S v. S. Seligmann, Vejle. Det var på 257 bruttoregister-ton og 240 netto. »Louise« blev 28/10 1880 solgt til skibsfører P. Eriksen, Vejle. Anders Berthelsen Hansen påmønstrede, og de gik i oversøisk fart, først fra London med et telegrafkabel som ladning, som blev udlagt i Kirts strædet. Tilbage derfra med en ladning salt fra Asovhavet ved Sortehavet til Riga og derfra videre med en ladning træ til Stade ved Hamburg. Derefter gik sejladsen til Port Natal i Sydafrika og videre med stykgodsladning samt passagerer til Fremantle i Australien. Derfra fortsatte de til Hong Kong i Kina og blev på Kina-kysten i 2 1/2 år i måneds fart fra syd til nord. Turen gik så

derfra til New York med en ladning te og videre til Haiti, Vestindien og så til Europa til Le Havre i Frankrig, hvorfra han rejste hjem til Fanø efter cirka fem års fravær.

»Efter et lille hvil i familiens skød hjemme på Fanø, tog jeg hyre som styrmand med en skonnert fra Fanø, i Nordsøfart fra Bogense til Dunkerque i Frankrig. Der fik jeg telegram fra min forrige kaptajn Eriksen, som var blevet syg, om jeg som fører ville overtage »Louise«.

Jeg blev afmønstret og rejste så over land Köln – Hamburg, hvor jeg som fører så overtog »Louise«.

Efter indtaget stykgodsladning gik vi fra Hamburg til Augustora ved Orinoco floden i Venezuela som mål, dog var det ikke uden uheld på rejsen, idet vi blev oversejlet ved Goodviniand i Den engelske Kanal, dog uden tab af mennesker, men med stor skade på skibet. Vi klarede os da ind til Dover med skibet og måtte losse ladningen og reparere skibet, dog uden synderlig tab for rederiet, da vi havde retten på vor side under påsejlingen.

Efter endt reparation fortsattes rejsen igen efter Orinoco floden. En meget god og hurtig rejse, men på Orinoco floden satte lodsens skibet på grund, og vi kunne ikke komme flot ved egen hjælp, men måtte søge assistance.

Omsider kom vi da ind til Augustora, fik ladningen losset og fortsatte så derfra til Trinidad og fik ladning der til New York og siden forskellige steder i Vestindien til det til sidst endte i Rotterdam i Holland. Herefter rejste jeg hjem til Fanø og var hjemme et års tid og ernærede mig ved, hvad der forefaldt«.

Under en rejse i 1893 St. Domingo – Le Havre blev »Louise« indbragt som havarist til Fayal på Azorerne, hvor den blev kondemneret i maj samme år, men da var Anders Berthelsen Hansen afmønstret.

Så tog han atter på langfart med briggen

»Katrine« af Fanø. Efter en to års tid kom skibet under havari og blev kondømt (kondemneret/uanvendeligt) i Paraiba, João Pessoa i Brasilien. Rejste så hjem med damper over Ternambuko, England til Esbjerg, Fanø, fortæller Anders Berthelsen Hansen.

Vadehavssejlad

Årene på langfart var nu lagt bag, og efter hjemkomsten købte han et mindre fartøj til at sejle med i fragtfart mellem Fanø, Ribe og Varde. Han hentede i Roborghus mange ladninger hø fra engene i Tjæreborg, samt tørv fra moserne i Raunsø og Vrenderup, samt teglsten fra Måde. Fanøboerne hentede også mange ladninger hø i Mandø Hølade, som er engarealer ved Ribe å. Sejladsen på Vadehavet var besværlig, der var mange grunde at tage sig i agt for, bl.a. Kjællingesand, når turen gik til Ribe. Skulle de til Varde gik de gerne så tidligt fra havnen, at de havde strømmen imod ud til batteriet. Var der så stille, måtte kloden i gang. Roret surrede fast, eller drengen stod ved det, mens skipperen ene mand stagede båden imod strømmen. Når de nåede åen, var der dens mange krumninger, og sjældent kunne de sejle hele vejen op mod strømmen, så måtte kloden til hjælp. Mange gange måtte de i land og trække båden. Ved Janderup kunne de leje trække- re, som fulgte med til Varde.

Det viste sig imidlertid, at fortjenesten var for lille, og sammen med det lille landbrug de havde, var det ikke tilstrækkeligt til familiens underhold. Efter syv års forløb blev fartøjet i 1914 solgt på auktion og hugget op. Salget gav kun et meget lille udbytte.

»Så gav jeg mig til at arbejde ved hvad som helst, men heller ikke dette gav så meget, at jeg kunne ernære familien, så jeg nødsagedes til at søge aldersrente«, slutter Anders Berthelsen Hansen.

Familien

Anders Berthelsen Hansen mistede sin far, Hans Lauridsen Mandøe, i 1887 og moderen, Karen Lauridsdatter, i 1913. Faderen betegnedes som en lille mand, der i en alder af 67 år fik kræft. Inden han lagde sig til at dø, gik han rundt og tog afsked med familien.

En vinter Anders Berthelsen Hansen var hjemme fra langfart, måtte han tage en ubehagelig beslutning. Hans svigerfar, Laurids Jensen Mandøe, der i sine yngre år havde været en dygtig sømand bl.a. styrmand, havde fået hang til de våde varer. Hans drikkeri tog et omfang, så hans kone Anna Nielsdatter ikke kunne klare det, hvorfor de så sig nødsaget til at få ham anbragt på fattiggården, som lå i Rindby. På sine gamle dage omtales han som en sagtmodig, from, gammel mand. Han døde på fattiggården i 1891 og ligger begravet på Rindby kirkegård. Hans kone Anna Nielsdatter var død fem år tidligere.

Maren Jensdatter og Anders Berthelsen Hansen fik tre børn. Sønnen, Laurids Nielsen Hansen, var den ældst fødte fra 1873. Efter skolegang fik han friplads på Nordby Realskole. Derefter kom han i snedkerlære og fik to år i træk præmie på Teknisk Skole. Han blev i 1898 gift med Mette Jensine Jensen, der var datter af kaptajn Peder Mathiasen Jensen og Margrethe Lassen fra Rindby på Fanø. Efter brylluppet bosatte de sig i Bramming, hvor han virkede som møbelsnedker næsten til sin død i 1951. Datteren, Dortha, blev født 1878 og gift med Jan Jacob Mathiesen, der var snedker og døvstum. De bosatte sig i Randers. Datteren, Karen Hansen, blev født i 1881 og gift med sømand og hovmester Peder Hansen. Efter flere år på søen, blev han ansat ved vandbygningsvæsenet og sejlede med flere af væsenets sandpumpere bl.a. »Nymindegab« i Ringkøbing Fjord og Limfjorden. De var bosat dels

i Lemvig, senere Ringkøbing og sidst i Esbjerg.

Omkring 1885 fik Anders Berthelsen Hansen skøde på ejendommen i Hovedgaden, som han havde til 1918, hvor sønnen, Laurids Nielsen Hansen, overtog den, mod at forældrene fik brugsret over den til deres død. Seks dage før deres guldbryllup døde Maren Jensdatter. Det var et hårdt slag for Anders Berthelsen Hansen, idet det havde været et meget kærligt og varmt ægteskab. Han valgte, at hun blev stående i hjemmet til efter guldbryllupsdagen, hvorefter begravelsen fandt sted. På sine gamle dage flyttede han til sønnen, Laurids Hansen, og svigerdatteren, Mette Jensine, i Bramming. Her fik han en kærlig pleje til sin død lørdag d. 2. november 1929. Han blev begravet på Nordby kirkegård. I 1913 tilkendte Finansministeriet ham en hædersgave på 100 kr. årligt for sin »Deltagelse i Kampen for Fædrelandet i Aaret 1864«, desuden fik han 1876 erindringsmedaljen for sin deltagelse i samme krig. I 1924 blev han udnævnt til Dannebrogsmænd.

Kilder:

- Anders Berthelsen Hansen levnedbeskrivelse i Ordenskapitlet, Amalienborg, København, 1924.
Laurids Nielsen Hansens familieoptegnelser, privat eje.
Søren Manøes familieoptegnelser, privat eje.
N. M. Kromann. Fanøs Historie, 1933, bind II, side 249 og bind III side 230.
F. Holm Petersen, A. Rosendahl. Fra Sejl til Diesel, bind III, side 360.
S. Manøe: »En Fanøkaptajn og hans hustru« i Fra Ribe Amt, 1972 s. 102-111.

Søren Manøe, f. 1934. Solvænget 107, 6870 Ølgod. Pens. museumsleder. Har skrevet forskellige artikler i Fra Ribe Amt, Mark og Montre, Ølgod Museum m.v. samt udgivet bøger med lokalhistoriske emner.